

dr Jacek Saramonowicz

Struktura narodowo – wyznaniowa powiatu kutnowskiego w II RP

Powiat kutnowski utworzony został w 1867 r. w miejsce dawnego powiatu - okręgu orłowskiego i wchodził w skład guberni warszawskiej. W obrębie powiatu znalazły się cztery miasta (Kutno, Żychlin, Dąbrowice, Krośniewice) oraz 12 gmin (Błonie, Dąbrowice, Krzyżanówek, Kutno, Mikstał, Oporów, Plecka Dąbrowa, Rdutów, Sójki, Wojszyce, Wroczyny, Żychlin). W czasie I wojny powiat stanowił część generalnego gubernatorstwa warszawskiego. Po odzyskaniu niepodległości na podstawie ustawy z 2 sierpnia 1919 r. dawne gubernie wchodzące w skład zaboru rosyjskiego zostały tymczasowo podzielone na pięć województw: warszawskie, białostockie, kieleckie, lubelskie i łódzkie¹. Powiat kutnowski znalazł się w obrębie województwa warszawskiego, a jego obszar wynosił 916 km² i należał do najmniejszych spośród 23 powiatów².

W województwie warszawskim powiat kutnowski zajmował jego zachodnią część, granicząc od strony południowej z powiatem łęczyckim woj. łódzkiego, od zachodu z powiatem kolskim należącym wówczas do woj. Łódzkiego. Od północy graniczył z powiatem włocławskim, a od północnego wschodu z powiatem gostynińskim, od wschodu z powiatem łowickim. Kształt powiatu jest wydłużony w kierunku równoleżnikowym. Stosunek szerokości do długości ma się jak 1:3³.

W 1924 r. na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 26 marca 1924 r. dokonano zmiany przynależności administracyjnej majątku Kołomyi, wyłączając go z gminy Lubień Kujawski pow. włocławski, a włączając do gminy Błonie pow. kutnowski, wówczas powierzchnia powiatu kutnowskiego wzrosła do 922,1 km²⁴.

W roku 1933 weszła w życie tzw. ustawa scaleniowa *O częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego*, a Konstytucja z 1935 roku (art. 73) potwierdziła podział na województwa, powiaty, gminy miejskie i wiejskie⁵.

1 Dziennik Ustaw (dalej: Dz. U.) z 1919 r., nr 5, poz. 395.

2 Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r., Statystyka Polski, Główny Urząd Statystyczny, Tom XV, Warszawa 1927, s. 3; Powiat kutnowski pod względem obszaru zajmował przedostatnie miejsce. Najmniejszy był powiat skierniewicki.

3 J. Szczepański, *Obraz polityczny i społeczno-gospodarczy Mazowsza po odzyskaniu niepodległości (1918–1919)*, [w:] *Mazowsze w dwudziestoleciu międzywojennym*, pod red. A. Stawarza, Warszawa 1998, s. 11.

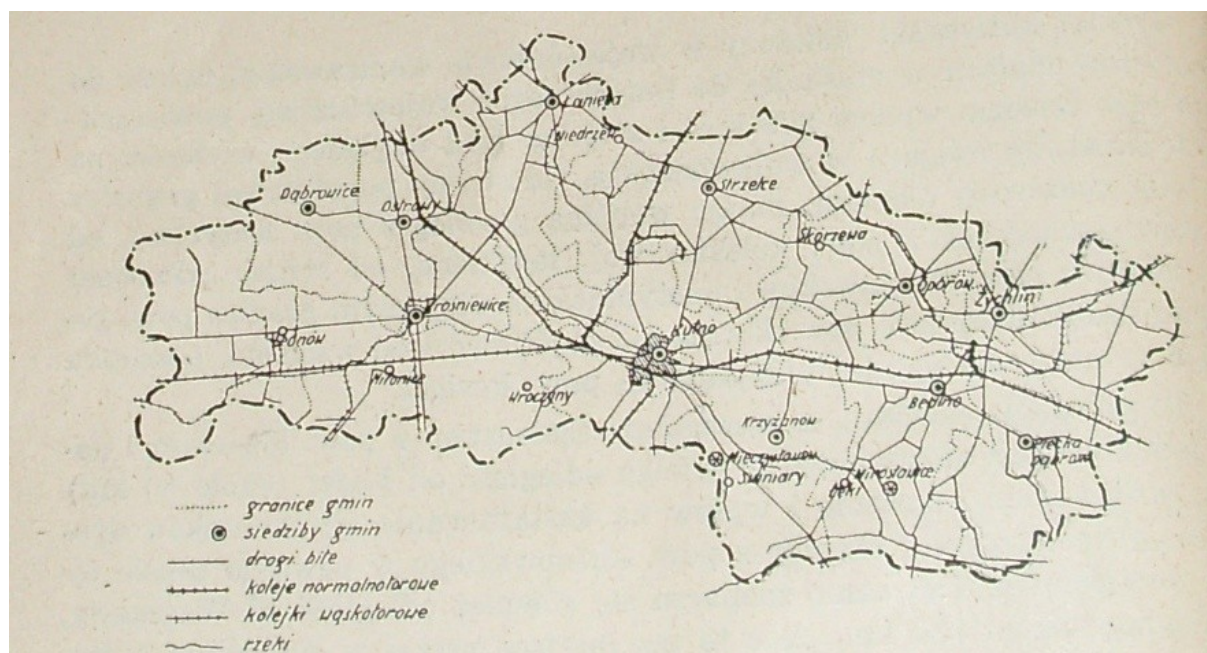
4 Dz. U. z 1924 r., nr 32, poz. 329; M. Bandurka, *Zmiany terytorialne i administracyjne woj. Łódzkiego* [w:] *Rocznik łódzki XIV*, 1970, s. 26.

5 M. Kallas, *Historia ustroju Polski X–XX wiek*, Warszawa 1997, s. 333.

Ostatnich zmian w podziale administracyjnym kraju w dwudziestoleciu międzywojennym dokonano w 1938 r., choć ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zmianie granic województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego i warszawskiego wchodziła w życie dopiero od 1 kwietnia 1939 r. Powiat kutnowski, łowicki, skierniewicki i rawski znalazły się wówczas w granicach województwa łódzkiego⁶.

Opinia publiczna w Kutnie z mieszanymi uczuciami przyjęła decyzję władz o zmianie województwa. Do tej pory powiat kutnowski nie posiadał praktycznie żadnych związków z Łodzią. Przygotowywano nawet odpowiednie protesty w tej sprawie. Środowiska społeczne związane z rządzącą sanacją tłumaczyły decyzję władz racją stanu i koniecznością odciążenia Warszawy. Starano dostrzegać się plusy takiego rozwiązania w postaci szybkiej komunikacji i przemysłowego charakteru Łodzi, co miało wpłynąć korzystnie na rozwój Kutna i powiatu⁷.

Podział administracyjny powiatu kutnowskiego w II RP

Źródło: Piotr Szewczyk, *Przysposobienie rolnicze w powiecie kutnowskim*, Warszawa 1938, s. 12

Według pierwszego spisu powszechnego z 1921 r. powiat kutnowski zamieszkiwało 99 403 mieszkańców, w tym 47 933 mężczyzn i 51 470 kobiet. Z tego w miastach mieszkało 23 074 (tj. 23,2 %). Gęstość zaludnienia wynosiła 108, 5 mieszkańców na 1km² i była największa w województwie warszawskim⁸.

⁶ Dz. U. 1938, nr 27, poz. 240; J. Załączny, *op. cit.*, s. 13.

⁷ Dziennik Ustaw (dalej: Dz. U.) 1938, nr 27, poz. 240; *Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918 -1963*, GUS, Warszawa 1964, s. 75 „Halo łączymy się z Łodzią”, *Echo* 12, 12 III 1938 r., s. 2.

Drugi spis powszechny w 1931 r. wykazał 108 002 mieszkańców, w tym mężczyzn 53 277 i 54 425 kobiet, z tego w miastach mieszkało 35 238 (tj. 32, 62 %). Gęstość zaludnienia wynosiła 117,1 i był trzecim z kolei najgęściej zaludnionym powiatem po warszawskim i błońskim⁹.

Pod względem wyznaniowym ludność powiatu kutnowskiego wykazywała pewne zróżnicowanie. Dominujące było wyznanie rzymsko – katolickie, które w 1921 r., do którego przyznawało się 86 427 mieszkańców (tj. 86, 9 %), wyznanie mojżeszowe liczyło 11 101 (tj. 11, 2 %), wyznanie ewangelickie 1476 (tj. 1,5 %), inne wyznania (mariawickie i prawosławne) 399 tj. (0,4 %)¹⁰.

W 1931 r. wyznanie rzymsko – katolickie zadeklarowało 95 701 mieszkańców (tj. 88, 61 %), wyznanie mojżeszowe 10 353 osoby (tj. 9,58 %), ewangelickie 1385 (tj. 1,28 %), inne wyznania 469 (tj. 0,43 %)¹¹

Wykres 1. Struktura wyznaniowa powiatu kutnowskiego

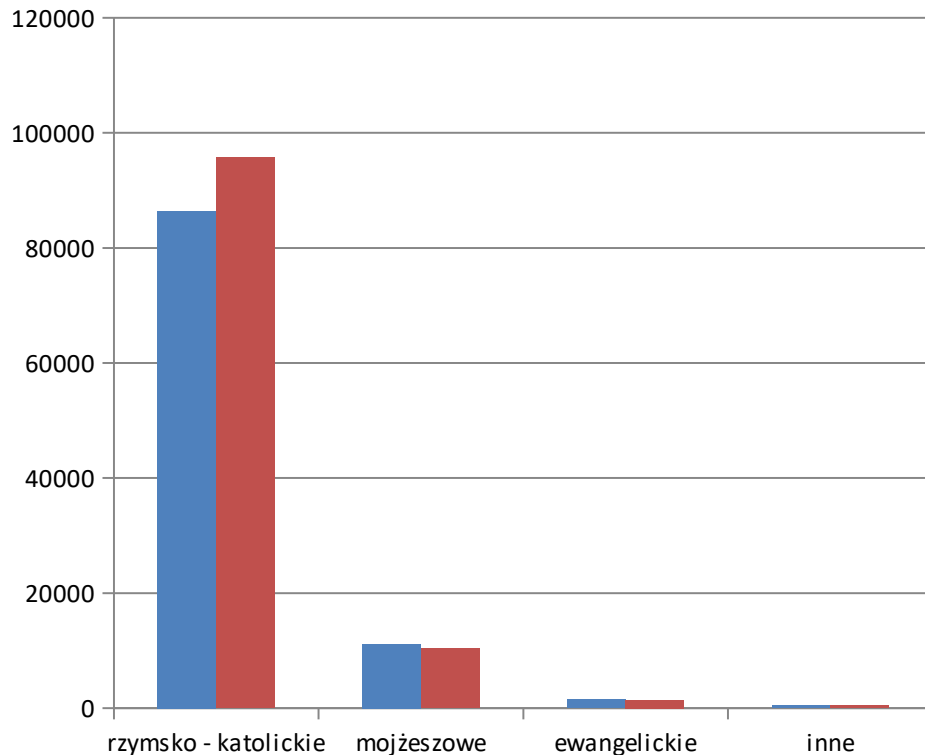
8 *Pierwszy Powszechny Spis...*, s. 3; AAN, Ministerstwo Opieki Społecznej, sygn. 862, s. 78.

9 *Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 grudnia 1931 r.*, „Statystyka Polski”, seria C, zeszyt 57, Warszawa 1937, s. 2.

10 *Pierwszy Powszechny Spis...*, s. 32, 33; AAN, Ministerstwo Opieki Społecznej, sygn. 862, s. 78; Na terenie powiatu mieszkało również 8 ateistów.

11 *Drugi Powszechny Spis...*, s. 34.

Struktura wyznaniowa powiatu kutnowskiego

Źródło: Pierwszy Powszechny Spis..., s. 3; Drugi Powszechny Spis..., s. 34.

Problem wyznania wiązał się ściśle z narodowością. W 1921 r. wśród Polaków wyznanie rzymsko – katolickie w całości pokrywało się z narodowością. Spośród 1476 ewangelików tylko 335 podało narodowość niemiecką (czyli tylko 24 %). Znaczny odsetek ludności wyznania mojżeszowego podawał narodowość polską. Z 11 101 mieszkańców wyznania mojżeszowego 1957 (17, 6 %) uważało się za Polaków. Rusinów było 5, Białorusinów 25, Litwinów 2, Romów 38, Czechów 4, Anglików 1, Francuzów 3, Łotyszów 1¹².

Tabela 1. Ludność Kutna Żychlina i Krośniewic według wyznania w 1921 r.

Ogółem ludności		Wyznanie			
		rzymsko - katolickie	ewangelickie	mojżeszowe	inne
Kutno	15976	56,22%	1,12%	42,46%	0,18%
Żychlin	7098	61,3 %	0,59%	38,05%	0,02%
Krośniewice	3509	2,4%	1, 11%	35,87%	0,19%

Źródło: Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, tom I, Warszawa 1925, s. 49, 50

¹² Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, tom I, Warszawa 1925, s. VIII; AAN, Ministerstwo Opieki Społecznej, sygn. 862, s. 78; B. Marczak, op. cit., „Praca” nr 5, 10 XI 29, s. 2

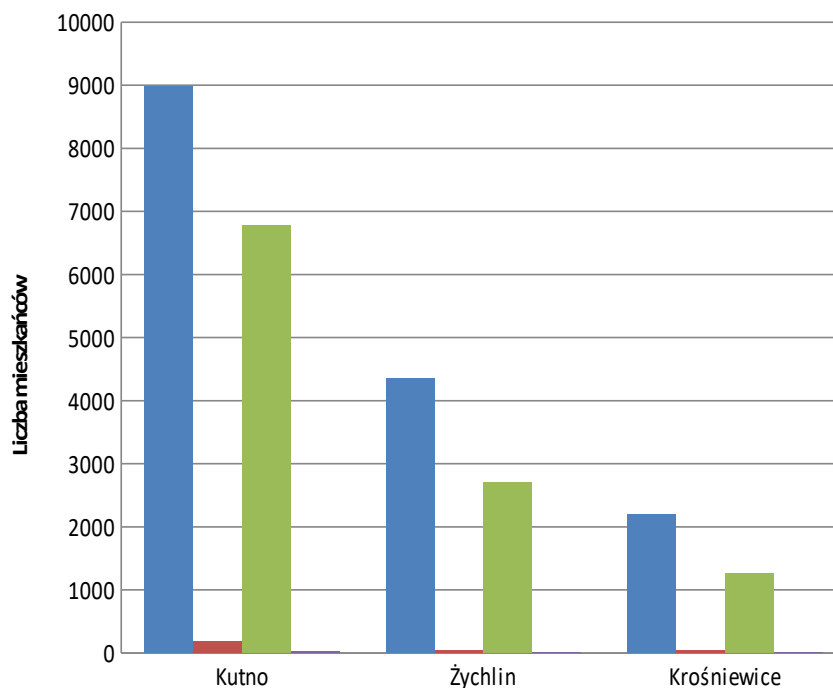
Tabela 2. Ludność powiatu kutnowskiego według wyznania w 1931 r.

Ogółem ludności		Wyznanie			
		rzymsko - katolickie	ewangelickie	mojżeszowe	inne
		procentowo			
miasto	35 238	70, 1 %	0,9 %	28, 6 %	0,4 %
wieś	72 764	97, 6 %	1, 5 %	0,4 %	0, 5 %
powiat ogółem	108 002	88, 6 %	1, 3 %	9, 6 %	0,4 %

Źródło: Piotr Szewczyk, *Przysposobienie rolnicze...*, s. 6 -7.

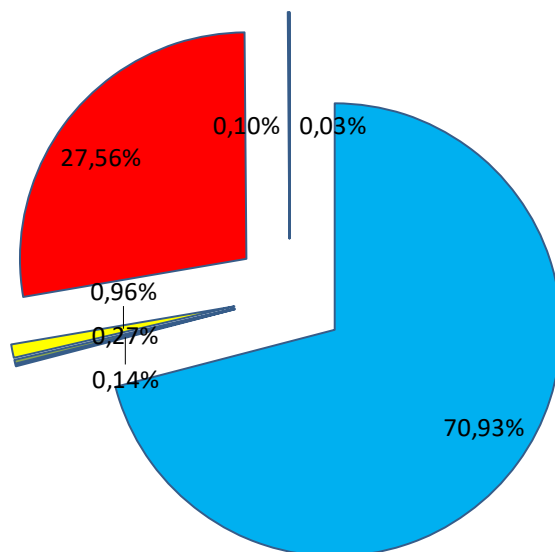
Wykres 2 Ludność Kutna Żychlina i Krośniewic według wyznania w 1921 r.

Ludność Kutna Żychlina i Krośniewic według wyznania w 1921 r.

Źródło: *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, tom I, Warszawa 1925, s. 49, 50

Struktura wyznaniowa Kutna w 1931 r.

Źródło: *Drugi Powszechny Spis...*, s. 34.

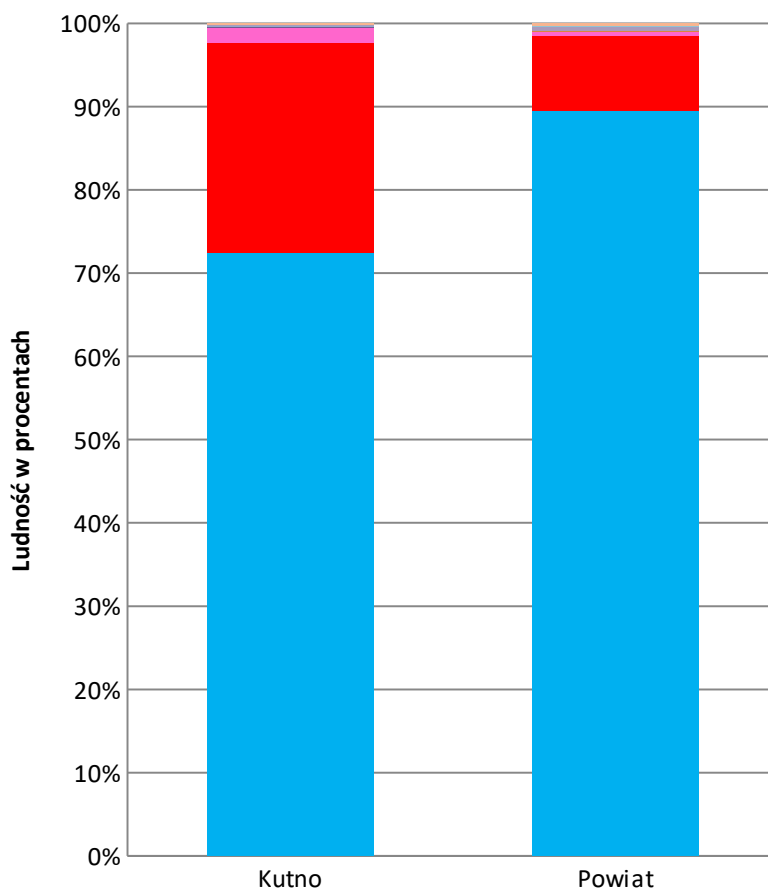
Nieco inaczej wyglądała struktura wyznaniowa i narodowościowa w miastach Kutnie i Żychlinie oraz gminie Krośniewice. Zdecydowana większość wyznawców wyznania mojżeszowego mieszkała właśnie w miastach, gdzie stanowili około 30 % populacji. Niemcy głównie mieszkali na wsi i zajmowali się rolnictwem. Największe zwarte skupisko ludności niemieckiej w powiecie znajdowało się w gminie Dąbrowice. Na 4466 mieszkańców, wyznanie ewangelickie deklarowało 397 osób (tj. 8,88 %) z tego 301 deklarowało narodowość niemiecką. W trzech wsiach gminy Dąbrowice: Łojewka, Marjopol, Różopol, ludność niemiecka stanowiła większość¹³.

Podczas drugiego spisu wprowadzono rubrykę język ojczysty, co w jeszcze większym stopniu skomplikowało statystykę narodowościową. 89,6 % mieszkańców powiatu kutnowskiego za język ojczysty podało polski, 0,6 % niemiecki, 9,5 % żydowski, 0,3 % inny¹⁴.

¹³ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, tom I, Warszawa 1925, s. 49.

¹⁴ P. Szewczyk, *Przysposobienie rolnicze...*, s. 7.

Ludność Kutna i powiatu wg. języka

W okresie II wojny światowej struktura narodowo – wyznaniowa uległa radykalnym przeobrażeniom, przede wszystkim na skutek zagłady społeczności żydowskiej. Nastąpiły również masowe wysiedlenia ludności polskiej na obszar Generalnego Gubernatorstwa, zaś na teren powiatu kutnowskiego (który był wcielony do Rzeszy) napływać zaczęli osadnicy niemieccy ze Wschodu.

Po II wojnie światowej nastąpiły dalsze przeobrażenia, które w efekcie doprowadziły do tego, że powiat kutnowski pod względem struktury narodowo- wyznaniowej stał się jednolity ze zdecydowaną dominacją polskiej ludności katolickiej.